

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

6 marca 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Maciej Kowalski (przewodniczący)

SSN Krzysztof Wesołowski

SSN Agnieszka Góra-Błaszczkowska (sprawozdawca)

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 6 marca 2024 r. w Warszawie
skargi kasacyjnej A. S.

od wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu

z 27 kwietnia 2021 r., I ACa 939/20,

w sprawie z powództwa A. S.

przeciwko W. spółce akcyjnej w W.

o zapłatę i rentę,

**uchyla zaskarżony wyrok w punkcie II w stosunku do A. S. i
przekazuje sprawę w tej części do rozpoznania Sądowi
Apelacyjnemu w Poznaniu pozostawiając temu sądowi
rozstrzygnięcie o kosztach postępowania.**

Agnieszka Góra-Błaszczkowska Maciej Kowalski Krzysztof Wesołowski

UZASADNIENIE

- A. S. domagała się od W. SA w W. zasądzenia 154.240 zł, w tym: a) 96.750 zł tytułem zadośćuczynienia za krzywdę z odsetkami ustawowymi za opóźnienie;
- b) 50.000 zł tytułem odszkodowania za znaczne pogorszenie sytuacji życiowej z odsetkami ustawowymi za opóźnienie; c) 5.510 zł tytułem odszkodowania za zwrot kosztów pogrzebu z odsetkami ustawowymi za opóźnienie; d) 1.980 zł tytułem skapitalizowanej renty alimentacyjnej za okres od 1 grudnia 2017 r. do 31 października 2018 r. wraz z odsetkami ustawowymi za; a nadto kwoty 180 zł tytułem miesięcznej renty alimentacyjnej na przyszłość, poczynwszy od dnia 1 listopada 2018 r. płatnej do 10 dnia każdego miesiąca wraz z odsetkami ustawowymi za opóźnienie w razie uchybienia terminowi płatności którejkolwiek z rat.

Sąd Okręgowy w Poznaniu wyrokiem z 16 września 2020 r. zasądził od pozwanego na rzecz A. S. 98.260 zł. z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od 17 marca 2018 r. do dnia zapłaty (punkt 1 wyroku), w pozostałym zakresie oddalił powództwo (punkt 4 wyroku) oraz orzekł o kosztach postępowania (punkt 5 wyroku).

Sąd ten uznał, że nie doszło do znacznego pogorszenia się sytuacji życiowej powódki w zakresie materialnym. Powódka A. S. w chwili śmierci męża uzyskiwała dochody w wysokości 1.900 zł miesięcznie, a jej mąż 2.400 zł miesięcznie. Obecnie dochody rodziny stanowią: wynagrodzenie powódki w wysokości 1.900 zł oraz renta rodzinna w wysokości 1.150 zł. Żona zmarłego sama przyznała, że wydatki po śmierci męża generalnie są podobne. Ponadto powodowie przedstawiając aspekt materialny związany z odszkodowaniem z tytułu pogorszenia się sytuacji życiowej powoływali się na te same okoliczności co przy roszczeniu związanym z rentą alimentacyjną. Z kolei powołując się na kwestie niematerialne, podnosili te same okoliczności, które miały znaczenie przy ustalaniu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. W związku z tym sąd uznał, że powodowie, reprezentowani przez profesjonalnego pełnomocnika nie wykazali w dostateczny sposób, aby doszło do pogorszenia się ich sytuacji życiowej. Odszkodowanie za znaczne pogorszenie sytuacji życiowej jest odmienne od wyżej wymienionych roszczeń/ świadczeń, które nie może być oparte na tożsamyh przesłankach co

pozostałe roszczenia. Niezależnie od tego sąd wziął pod uwagę, że powodowie otrzymali jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy P. S. w wysokości 106.788 zł, które należy wziąć pod uwagę przy rozpatrywaniu roszczenia z tytułu znacznego pogorszenia się sytuacji życiowej.

Wyrokiem z 27 kwietnia 2021 r. Sąd Apelacyjny w Poznaniu na skutek apelacji obu stron, w punkcie I zmienił zaskarżony wyrok w punktach 4 i 5 w opisany przez siebie sposób; w punkcie II oddalił apelację powodów w pozostałej części; w punkcie III oddalił apelację pozwanego; w punkcie IV zasądził od pozwanego na rzecz powodów 4.831,74 zł tytułem zwrotu kosztów postępowania apelacyjnego.

Sąd Apelacyjny, rozważając zarzut naruszenia art.446 § 3 k.c. uznał, że pogorszenie sytuacji powodów jest niewątpliwe i niezależne od rozważań co do renty. Wkład zmarłego w utrzymanie rodziny nie ograniczał się bowiem do przekazywania środków finansowych. Jego pomoc w postaci napraw samochodu, remontów w mieszkaniu, robienia zakupów, gotowania, w sprzątaniu ze względu na alergię skórą powódki, wkład w wychowanie dzieci, zawożenie syna na systematyczne leczenie do G., organizowanie wypoczynku i rozbudzanie pasji dzieci, miała wymierny materialny charakter. Jest niewątpliwe, że różnego typu pomoc, także w starcie w dorosłe życie dzieci, byłaby kontynuowana również po utracie przez nie prawa do renty. Ponadto - co wynika z opinii biegłych - zarówno powódka, jak i dzieci, utracili chęć do życia. Ze względu na wciąż odczuwany smutek, wycofanie, mniejsze niż dotychczas zaangażowanie matki (a wręcz odczuwaną przez oboje dzieci potrzebę opieki nad nią), dzieci P.S. mają gorsze - w porównaniu z wcześniejszymi - szanse rozwoju, co ma również majątkowe skutki.

Sąd Apelacyjny za prawidłowy uznał pogląd Sądu pierwszej instancji, że należy brać pod uwagę kwoty, które powodowie otrzymali już do tej pory z ZUS (wypadek w drodze do pracy) i ZU (z tytułu ubezpieczeń osobowych). Powołał się na poglądy Sądu Najwyższego (zob. np. wyroki z 12 października 1999 r., II UKN 141/99, OSNAPiUS 2001, nr 1, poz. 29, z 11 stycznia 2000 r., II UKN 258/99, OSNAPiUS 2001, nr 9, poz. 318, z 21 października 2003 r., I CK 410/02, LEX nr 82269 i powołane tam wcześniejsze orzeczenia), że jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy (wypadku w drodze do i z pracy) nie podlega odliczeniu

od zadośćuczynienia pieniężnego przysługującemu poszkodowanemu na podstawie art. 445 § 1 k.c.; odszkodowanie to powinno jednak być wzięte pod uwagę przy określaniu wysokości zadośćuczynienia, co nie jest jednoznaczne z mechanicznym zmniejszeniem sumy zadośćuczynienia o kwotę tego odszkodowania. Sąd Apelacyjny zauważył, że orzeczenia te dotyczyły roszczeń bezpośrednio poszkodowanego, ale należy je mieć na uwadze także przy uwzględnianiu roszczeń przysługujących po śmierci osoby najbliższej (zob. też wyrok Sądu Najwyższego z 18 marca 1968 r., II PR 41/68, OSNC 1968, nr 10, poz. 178 i z 13 stycznia 1997 r., I PKN 2/97, OSNP 1997, nr 18, poz. 336). Sąd ten podsumował, że odszkodowań uzyskanych z innych tytułów nie można pomijać przy ustalaniu kwot adekwatnych w rozumieniu art. 446 § 3 k.c. Jednakże w ocenie Sądu Apelacyjnego kwoty uzyskane przez A. S. (prawie 77.000 z ZUS i 45.000 zł z ZU) są wyjątkowo wysokie, jak na możliwości zarobkowe P. S., nawet przy uwzględnieniu jego dużego wkładu w wykonywanie czynności domowych, dlatego apelację powódki w tym zakresie oddalił.

Skargę kasacyjną od powyższego wyroku wniosła powódka A. S., zaskarżając go w części oddalającej jej apelację w zakresie odszkodowania za znaczne pogorszenie sytuacji życiowej, tj. co do punktu II, oraz co do kosztów procesu, tj. co do punktu IV.

Jako podstawę kasacyjną wskazała art. 398³ § 1 pkt. 1 k.p.c., zaskarżonemu wyrokowi zarzucając naruszenie art. 446 § 3 k.c. przez jego błędną wykładnię skutkującą nieprawidłowym przyjęciem, że świadczenia uzyskane z umowy dobrowolnego ubezpieczenia (osobowego) można zaliczyć na poczet odszkodowania należnego od sprawcy czynu niedozwolonego i odpowiednio gwarancyjnej odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń z tytułu umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych,; oraz przez jego błędną wykładnię skutkującą nieprawidłowym przyjęciem, że świadczenia uzyskane z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych tytułem jednorazowego odszkodowania można zaliczyć na poczet odszkodowania należnego od sprawcy czynu niedozwolonego i odpowiednio gwarancyjnej odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń z tytułu umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych,

jak również przez jego błędną wykładnię przejawiającą się w niewłaściwej interpretacji pojęcia „stosownego odszkodowania”, skutkującą nieodpowiednią oceną przyjętych kryteriów ustalania wysokości odszkodowania w odniesieniu do ustalonej podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, a w konsekwencji prowadzącą do uznania, iż wypłacone przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (76.887 zł) oraz [...] Zakład Ubezpieczeń na życie S.A. (45.000 zł) świadczenia są wyjątkowo wysokie.

W odpowiedzi na skargę wniesiono o jej oddalenie podkreślając, iż nie znajdują usprawiedliwienia zarówno powołane podstawy kasacyjne, jak i zarzuty błędnej wykładni art. 446 § 3 k.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Skarga kasacyjna zasługiwała na uwzględnienie.

Stosownie do art. 446 § 3 k.c., którego naruszenie zarzuciła powódka, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej.

Szczególny charakter szkody, rekompensowanej stosownym odszkodowaniem, oznacza potrzebę daleko idącej indywidualizacji zakresu świadczeń przysługujących na podstawie art. 446 § 3 k.c. Rozmiar stosownego odszkodowania z tytułu znacznego pogorszenia sytuacji życiowej jest uzależniony od sytuacji majątkowej i życiowej rodziny, statusu majątkowego zmarłego i jego możliwości zarobkowych. Roszczenie odszkodowawcze z art. 446 § 3 k.c. kompensuje tylko szkodę majątkową, a szkoda niemajątkowa może w nim znaleźć odbicie jedynie pośrednio, o tyle tylko, o ile wywołuje lub zwiększa zakres szkody majątkowej (zob. wyroki Sądu Najwyższego z 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, Nr 4, poz. 44, z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 594/14, z 31 maja 2019 r. IV CSK 149/18). Przy ustalaniu tego odszkodowania podlegają rozważeniu inne czynniki niematerialne, nie podlegające uwzględnieniu w ramach zadośćuczynienia z art. 446 § 4 k.c.

Odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. obejmuje te elementy szkody, które nie ulegają uwzględnieniu przy zasądzeniu renty, o której stanowi art. 446 § 2 k.c. Są to szeroko pojęte szkody majątkowe, często nieuchwytnie lub trudne do obliczenia,

prowadzące do znacznego pogorszenia sytuacji życiowej osoby najbliższej (zob. uzasadnienie uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 października 1970 r., III PZP 27/70, OSNCP 1971, nr 7-8, poz. 120). Znaczne pogorszenie sytuacji życiowej, o którym mowa w art. 446 § 3 k.c., obejmuje wszelkie niekorzystne zmiany bezpośrednio w sytuacji materialnej najbliższych członków rodziny zmarłego, jak też zmiany w sferze dóbr niematerialnych, ale wyłącznie takie, które rzutują na ich sytuację materialną, przy czym pogorszenie sytuacji życiowej polega nie tylko na pogorszeniu obecnej sytuacji materialnej, lecz także na utracie realnej możliwości polepszenia warunków życia w przyszłości (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 1969 r., II CR 114/69, OSNCP 1970, nr 7-8, poz. 129). Ocena zakresu pogorszenia sytuacji życiowej członka rodziny, nie może się odnosić tylko do stanu z dnia śmierci poszkodowanego, ale musi prowadzić do porównania hipotetycznego stanu odzwierciedlającego sytuację, w jakiej w przyszłości znajdowałby się bliski zmarłego, do sytuacji w jakiej znajduje się w związku ze śmiercią poszkodowanego. Prawidłowa wykładnia określenia "stosowne odszkodowanie" w rozumieniu art. 446 § 3 k.c. powinna uwzględniać także wartość ekonomiczną odszkodowania. Musi ono wyrażać taką kwotę, która odczuwalna jest jako realne, adekwatne przysporzenie zarówno przez uprawnionego, jak i z obiektywnego punktu widzenia uwzględniającego ocenę większości rozsądnie myślących ludzi.

W przypadku powódki, która w dacie śmierci męża miała 40 lat i dwójkę dzieci w wieku szkolnym (16 i 9 lat), można bez wątpliwości stwierdzić, że uległy pogorszeniu realne możliwości poprawy jej warunków życia w przyszłości. Prowadzenie gospodarstwa domowego, w którym tylko jedna osoba pracuje, na pewno jest wyzwaniem finansowym, a perspektywa, że w przyszłości, po usamodzielnieniu się dzieci, powódka będzie sama musiała pokrywać wszystkie koszty życia i swojego utrzymania, jasno wskazują, że wskutek śmierci męża powódki, jej sytuacja majątkowa uległa znacznemu pogorszeniu. Nawet jeśli dzieci dorosną i wcześniej czy później staną się samodzielne finansowo, powódka będzie musiała się sama utrzymać i ponosić koszty życia, które - gdyby nie śmierć jej męża - dzieliłaby z nim na pół (np. czynsz za mieszkanie itp.).

Podczas dokonywania oceny, czy nastąpiło znaczne pogorszenie sytuacji życiowej powódki, nie można brać pod uwagę kwot, uzyskanych z umowy dobrowolnego ubezpieczenia (osobowego) zmarłego męża powódki (ZU) ani świadczenia uzyskane z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych tytułem jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy.

Te zagadnienia były już przedmiotem zainteresowania Sądu Najwyższego (zob. uchwała z 15 maja 2019, III CZP 140/08, wyrok z 19 maja 2016, IV CSK 552/15,), a skład orzekający w niniejszej sprawie poglądy tam wyrażone podziela. Brak jest podstaw do przyjęcia, że kwoty wypłacone powódce na mocy dobrowolnych umów ubezpieczenia jej męża, zmniejszają zakres obowiązku odszkodowawczego sprawcy, za który odpowiada pozwany w sprawie niniejszej. Pozwany jako ubezpieczyciel sprawcy szkody nie może zwolnić się ani zmniejszyć swojej odpowiedzialności poprzez powołanie się na uzyskanie przez powódkę kwot, które należały się jej tylko dlatego, że jej zmarły mąż sam się dobrowolnie ubezpieczał, ponosząc ciężar związanych z tym składek ubezpieczeniowych oraz że podlegał obowiązkowym ubezpieczeniom społecznym w ZUS jako pracownik.

Nie może też pozwany skutecznie zwolnić się ani ograniczyć swojej odpowiedzialności „pośrednio”, to jest przez powołanie się na okoliczność, że uzyskanie przez powódkę odszkodowania z [...]ZU i ZUS powoduje, że jej sytuacja nie uległa znacznemu pogorszeniu, bo (w domyśle) została „naprawiona” lub „polepszona” poprzez wypłaty opisanych wyżej świadczeń przez ubezpieczycieli jej męża. Przyjęcie tego poglądu oznaczałoby w istocie zaliczenie opisanych wyżej świadczeń na poczet odszkodowania od pozwanego, co zgodnie z przywołanymi wyżej wyrokami Sądu Najwyższego nie jest dopuszczalne. Dlatego zaakcentowania wymaga, że wypłacenie powódce świadczeń z tytułu dobrowolnych ubezpieczeń nie wpływa na wysokość należnego jej odszkodowania, bowiem świadczenia z ubezpieczeń osobowych jej zmarłego męża nie mają charakteru odszkodowawczego, lecz przysługują w umówionej kwocie niezależnie od wysokości szkody. Odszkodowanie, będące przedmiotem zaskarżenia skargą kasacyjną, jest dochodzone od ubezpieczyciela sprawcy czynu niedozwolonego, a jego tytułem jest umowa obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego.

Te dwa różnego rodzaju świadczenia, tj. otrzymane przez powódkę oraz dochodzone przez nią w sprawie niniejszej, nie mogą być wzajemnie rozliczane, bo źródła ich pochodzenia są inne. Pozwany w sprawie niniejszej odpowiada za sprawcę szkody, nie może więc zwalniać się z odpowiedzialności tym, że powódka z innego tytułu i od innych podmiotów otrzymała należne jej odszkodowania.

Wskazywane przez powódkę znaczne pogorszenie sytuacji życiowej o majątkowym charakterze wynika z utraty drugiego z żywicieli rodziny. Obowiązek utrzymania rodziny zarówno w aspekcie finansowym jak i organizacyjnym obciąża obecnie wyłącznie powódkę. Za tę sytuację odpowiedzialność ponosi sprawca wypadku, a w niniejszej sprawie- jego ubezpieczyciel.

Jak trafnie uznał Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z 22 października 2021 r., II CSKP 132/21, ocena znacznego pogorszenia sytuacji życiowej zależna jest od rozmiarów ujemnych następstw natury majątkowej, zarówno już istniejących, jak i dających się przewidzieć, w świetle zasad doświadczenia życiowego, w przyszłości, z uwzględnieniem stanu zdrowia osoby uprawnionej, jej wieku, warunków i trudności życiowych, stosunków rodzinnych i majątkowych. Istotne jest również porównanie tej sytuacji ze stanem, w jakim uprawniony znajdowałby się, gdyby nie doszło do śmierci osoby bliskiej.

Odszkodowanie, którego można dochodzić na podstawie art. 446 § 3 k.c. ma charakter szczególny, bowiem jego rozmiar jest uzależniony od oceny sytuacji materialnej osoby, która może dochodzić takiego świadczenia, a także pozostaje w znacznym stopniu niewymierny bądź trudny do jednoznacznego wykazania, co daje podstawę do twierdzenia, iż jego ustalenie przez sąd meriti powinno być dokonane przez sąd z uwzględnieniem sytuacji życiowej zainteresowanego. Zazwyczaj wobec niemożności precyzyjnego obliczenia rozmiaru szkody należy uznać, że na mocy art. 446 § 3 k.c. sąd jest władny zasądzić osobie najbliższej zmarłego kwotę ryczałtową odszkodowania pieniężnego, mając na względzie znaczne pogorszenie sytuacji życiowej (materialnej) tej osoby na skutek śmierci najbliższego członka rodziny. Jak każda postać odszkodowania *ex delicto*, również to zasądzone na podstawie art. 446 § 3 k.c. nie może prowadzić do wzbogacenia się poszkodowanego, bo byłoby to sprzeczne z istotą instytucji kompensacji uszczerbku

majątkowego (na ten temat patrz też wyrok SN z dnia 21 stycznia 2021 r., I CSKP 23/21, wyrok SN z dnia 20 lipca 2020 r., I CSK 153/19).

Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym niniejszą sprawę podziela zaprezentowane we wskazanym wyżej wyroku z 6 maja 2021 r., V CSKP 22/21 stanowisko, że art. 446 § 3 k.c. nie hołduje zasadzie pełnego odszkodowania (art. 361 § 2 k.c.), przyznając istotny zakres swobody oceny sądowi *meriti*. Rozmiar należnego odszkodowania wyznacza zmieniona wskutek śmierci sytuacja materialna powódki w porównaniu z sytuacją wcześniejszą, w której zmarły przyczyniał się w istotnym zakresie do jej ukształtowania.

Zdaniem Sądu Najwyższego w sprawie doszło do naruszenia art. 446 § 3 k.c. Rację ma skarżąca, że dokonano błędnej wykładni tego przepisu, przejawiającej się w niewłaściwej interpretacji pojęcia „stosownego odszkodowania”. Skutkiem tego było przyjęcie nieodpowiednich kryteriów ustalania wysokości odszkodowania w odniesieniu do ustalonej podstawy faktycznej rozstrzygnięcia. Mimo iż sądy powszechne temu zaprzeczyły, w istocie dokonały zaliczenia kwot, wypłaconych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (76.887 złotych) oraz [...] Zakład Ubezpieczeń na Życie S.A. (45.000 złotych), wywodząc, że na skutek ich wypłacenia sytuacja majątkowa powódki nie uległa znacznemu pogorszeniu. Świadczenia te nie są jednak wyjątkowo wysokie wobec kwoty dochodzonego przez powódkę roszczenia.

Mając na uwadze przedstawione argumenty Sąd uchylił zaskarżony wyrok w punkcie II co do odszkodowania, należnego powódce na podstawie art. 446 § 3 k.c., i sprawę przekazał do rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu w Poznaniu, pozostawiając temu Sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego. Podstawą prawną orzeczenia były art. 398¹⁵ § 1 i art. 108 k.p.c. w związku z art. 398²¹ k.p.c.

Agnieszka Góra-Błaszczkowska Maciej Kowalski Krzysztof Wesołowski
[SOP]
[a!]